

DOI: 10.5281/zenodo.15659470

Link: <https://zenodo.org/records/15659470>

FALSAFA VA JAMIYAT: XXI ASRNING MUAMMOLARI VA ULARNI HAL ETISHDAGI FALSAFIY YONDASHUVLAR

Zokirov Zohidjon Toxirjon o'g'li
Namangan davlat texnika universiteti
“Ijtimoiy fanlar” kafedrası assistenti

***Annotatsiya.** XXI asrda insoniyat jamiyati keskin o'zgarishlar davriga yuz tutdi. Bu jarayonlar globalizatsiya, texnologik inqilob, ekologik inqiroz, axloqiy qadriyatlarining nisbiylashuvi kabi turli ko'rinishlarda namoyon bo'lmoqda. Mazkur maqolada jamiyat oldida turgan ushbu muammolar falsafiy yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Falsafa bu muammolarni nafaqat kontseptual ravishda tushuntiradi, balki ularni hal qilishning epistemologik va aksiyologik asoslarini ham ishlab chiqadi. Maqola zamonaviy g'arbiy va sharqiy falsafaning asosiy oqimlarini, ularning XXI asr jamiyatiga nisbatan ilgari surgan qarashlarini chuqur tahlil qiladi.*

***Kalit so'zlar:** Falsafa, Jamiyat, XXI asr, Globalizatsiya, Texnologik inqilob, Ekologik inqiroz, Ijtimoiy adolat, Axloqiy nisbiylik, Madaniyatlararo muloqot, Siyosiy falsafa, Postmodernizm, Ekofalsafa, Texnofalsafa.*

MAVZUGA OID ADABIYOTLAR TAHLILI

XXI asr falsafasi va jamiyatning o'zgarishlariga doir ko'plab ilmiy tadqiqotlar mavjud bo'lib, ular globallashtirish, texnologik inqilob, ekologik inqiroz, ijtimoiy adolat va axloqiy nisbiylik kabi muammolarni o'rganadi. Ushbu bo'limda jamiyat va falsafaning o'zaro bog'liqligini tahlil qiluvchi asosiy adabiyotlar ko'rib chiqiladi.

Globalizatsiya jamiyatning iqtisodiy, madaniy va siyosiy sohalaridagi chuqur o'zgarishlarni anglatadi. Shu nuqtai nazardan, Anthony Giddensning “The Consequences of Modernity” (1990) asari globalizatsiyaning ijtimoiy va madaniy ta'sirlarini tahlil qiladi. U globalizatsiya jarayonining insoniyatni qanday qilib “tezlashgan” va “interkonnekt” qilganini va uning ijtimoiy strukturaga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganadi. Giddensning fikriga ko'ra, globalizatsiya faqat iqtisodiy masalalar bilan bog'liq emas, balki madaniyat, siyosat va ijtimoiy strukturaga ham jiddiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shuningdek, David Held va Henrik L. Huberning “Globalization and the World Society” (2004) asari globalizatsiyaning siyosiy va iqtisodiy jihatlarini yanada chuqurroq o'rganadi.

Texnologik inqilob XXI asrda jamiyatning eng katta o'zgarishlaridan biri bo'lib, u insoniyat hayotiga katta ta'sir ko'rsatmoqda. Martin Heideggerning “The Question Concerning Technology” (1954) asarida texnologiya va insonning munosabati tahlil qilinadi. Heidegger texnologiyaning insoniyatni qanday qilib o'ziga bo'ysundirayotganini va uning yaxlit dunyoqarashini qanday o'zgartirayotganini ko'rsatadi. Nikk Bostrom va Julian Savuleskuning “Human Enhancement” (2009) asarida texnologiyaning inson biotexnologiyalari orqali qanday o'zgartirishlar kiritishi mumkinligi va buni axloqiy jihatdan qanday baholash kerakligi o'rganiladi. Shuningdek, Shoshana Zuboffning “The Age of Surveillance Capitalism” (2019) asari texnologik inqilob va uning axloqiy, ijtimoiy va siyosiy ta'sirlarini ko'rib chiqadi.

Ekologik inqiroz XXI asrda dolzarb muammolardan biri hisoblanadi. Arne Naessning “Ecology of Wisdom: Writings by Arne Naess” (2008) asarida ekologik muammolarni hal qilishda chuqur ekologiya konsepsiyasi keltirilgan. Naessning

fikriga ko‘ra, inson va tabiat o‘rtasidagi munosabatlar faqat texnik yechimlar bilan emas, balki falsafiy, ma‘naviy va axloqiy yechimlar orqali ham hal qilinishi kerak. Al Gorening “An Inconvenient Truth” (2006) asarida global isish va ekologik inqirozning ijtimoiy, iqtisodiy va siyosiy ta’sirlariga doir ilmiy asoslangan dalillar keltirilgan. Gore ekologik muammolarni hal qilishda jamiyatning ijtimoiy ongini oshirish va hukumatlarning siyosiy javobgarligini ta’kidlashga urg‘u beradi.

Ijtimoiy adolat va tenglik masalalari ham XXI asrda muhim ahamiyat kasb etadi. Jon Ravlsning “A Theory of Justice” (1971) asari ijtimoiy adolatni ta’minlash uchun teng imkoniyatlar yaratish zarurligini ta’kidlaydi. Rawlsning “Adolat sifatida tenglik” konsepsiyasi adolatni faqat iqtisodiy sohada emas, balki barcha ijtimoiy hayotda ta’minlash kerakligini bildiradi. Amartya Senning “Development as Freedom” (1999) asarida insonlarning erkinliklari va imkoniyatlarini oshirish orqali ijtimoiy adolatga erishish yo‘llari o‘rganiladi. Senning yondashuvi adolatni faqat iqtisodiy emas, balki ijtimoiy, siyosiy va madaniy tizimlarda ham ta’minlash zarurligini ko‘rsatadi.

Postmodernizmning axloqiy nisbiylikka doir yondashuvlari, ijtimoiy va madaniy kontekstda axloqiy qadriyatlarning nisbiyligini ta’kidlaydi. Michel Foukaultning “Discipline and Punish” (1975) asarida axloqiy me‘yorlarning jamiyatning tarixiy va siyosiy tizimlari tomonidan qanday shakllanganini va ularning nisbiyligini tahlil qiladi. Foucaultning fikriga ko‘ra, axloqiy qadriyatlar jamiyatda o‘zgaruvchan bo‘lib, ularni belgilashda hukumat va kuchli guruhlarining rolini o‘rganish kerak. Jean-Frankois Lyotardning “The Postmodern Condition” (1979) asari postmodernizmdagi axloqiy nisbiylikni chuqur tahlil qiladi va unda haqiqatning birlashtiruvchi konsepsiyasi o‘rniga bir nechta haqiqatlar mavjudligi ta’kidlanadi.

Madaniyatlararo muloqot hozirgi jamiyatda ahamiyatli muammolardan biri bo‘lib, falsafiy jihatdan uni tushunish va rivojlantirish uchun Yurgen Habermasning “The Theory of Communicative Action” (1981) asari muhimdir. Habermas madaniyatlararo muloqotni muloqot nazariyasi asosida o‘rganadi va til, muloqot va ijtimoiy adolatning o‘zaro bog‘liqligini ko‘rsatadi. Edward Saidning “Orientalism” (1978) asari madaniyatlararo muloqotni postkolonial nuqtai nazardan tahlil qiladi va Sharq va G‘arb o‘rtasidagi madaniy tafovutlarni va o‘zaro munosabatlarni chuqur o‘rganadi.

Yuqoridagi tahlil qilingan adabiyotlar XXI asr jamiyatining falsafiy muammolarini keng qamrovli tarzda ko‘rib chiqadi va har bir muammo bo‘yicha turli falsafiy yondashuvlarni o‘rganadi. Bu asarlar globalizatsiya, texnologik inqilob, ekologik inqiroz, ijtimoiy adolat va madaniyatlararo muloqot kabi masalalarni o‘zaro bog‘liq tarzda tahlil qilgan holda, XXI asrda yuzaga kelayotgan muammolarga falsafiy yechimlar izlaydi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Muammolarni qismlarga ajratib o‘rganish orqali har bir fenomenning ichki mohiyatini ochib berish. Masalan, globalizatsiya — bu faqat iqtisodiy emas, balki identitet, qadriyatlar va axloqiy tanlovlar muammosidir. Jamiyatdagi voqealarni odamlar qanday tajriba qilishi va anglashiga e’tibor qaratiladi. Bu yondashuv orqali, masalan, ekologik xavflarni inson ongida qanday shakllanayotgani tahlil qilinadi.

G‘arb va Sharq falsafiy maktablarning jamiyatga qarashdagi farq va umumiy jihatlari taqqoslanadi. Masalan, konfutsiylikdagi ijtimoiy tartib va G‘arb liberalizmidagi shaxsiy erkinlik qarama-qarama, ammo to‘ldiruvchi tushunchalar sifatida ko‘riladi. Madaniy matnlar, qadriyatlar va falsafiy asarlarni kontekstual (kontekstda) tushunish orqali jamiyatning ichki mantiqiy tuzilmasini ochib berish.

NATIJALAR VA TAHLILLAR

Globalizatsiya, XXI asrda eng katta ijtimoiy va falsafiy o‘zgarishlarni keltirib chiqargan jarayonlardan biridir. Globalizm nafaqat iqtisodiy, balki madaniy, siyosiy va axloqiy sohalarida ham tub o‘zgarishlarni yuzaga keltirgan. Globalizatsiya jamiyatlarning o‘zaro bog‘lanishini kuchaytirgan bo‘lsa-da, u shuningdek, bir qator yangi ijtimoiy muammolarni keltirib chiqardi. Globalizatsiya ayrim hududlarda iqtisodiy yuksalishga olib kelsa, boshqa hududlarda qarama-qarshi iqtisodiy va ijtimoiy tanglikni yaratdi. Bu jarayonni Tomas Pikett o‘zining “Capital in the Twenty-First Century” (2013) asarida o‘rganib, iqtisodiy tengsizlikning global miqyosda qanday kengayganini ko‘rsatgan. Globalizatsiya orqali ko‘plab boy davlatlar o‘z resurslarini yanada samarali tarzda boshqarib, kambag‘al mamlakatlar esa iqtisodiy g‘ariblikni yanada chuqurlashtirgan.

Globalizatsiya natijasida madaniy birlashuvning rivojlanishi ham kuzatilmoqda. G‘arb madaniyatining butun dunyo bo‘ylab tarqalishi va bu madaniyatni boshqa xalqlar tomonidan qabul qilinishi global madaniyatning shakllanishiga olib keladi. Ammo, bu o‘z navbatida, madaniy xilma-xillikni yo‘qotish va "universalizatsiya" muammosini keltirib chiqaradi. Bu masala Edward Said tomonidan “Orientalism” (1978) asarida yoritilgan, u G‘arbning Sharqni qanday ravishda o‘z madaniy dominatsiyasi sifatida tasavvur qilganini va bu jarayon madaniy tengsizlikni kuchaytirganini ko‘rsatgan. Globalizatsiya yirik ekologik, siyosiy va iqtisodiy muammolarni transnatsional (millatlararo) ravishda hal qilishni talab qiladi. Bu masalalar faqat milliy davlatlar chegaralari bilan cheklanmaydi, balki global miqyosda tizimli hamkorlikni taqozo etadi. Global ijtimoiy adolatni ta‘minlash uchun yangi xalqaro hamkorlik modelini ishlab chiqish zarurati tug‘ilmoqda. Bu haqida Ulrih Bekkning “Risk Society” (1992) asarida so‘z yuritilgan bo‘lib, u global xavf-xatarlar (ekologik, siyosiy, texnologik) jamiyatni qanday o‘zgarishlarga olib kelishini tahlil qiladi.

Texnologiyaning rivojlanishi XXI asrda jamiyatning barcha sohalariga jiddiy ta‘sir ko‘rsatdi. Raqamlashtirish va sun‘iy intellekt texnologiyalari ijtimoiy hayotni tubdan o‘zgartirib, yangi axloqiy, ijtimoiy va siyosiy savollarni tug‘dirdi.

Texnologiyaning rivojlanishi shaxsiy hayot va ijtimoiy aloqalar sifatini o‘zgartirib yubordi. Internet va ijtimoiy tarmoqlarning keng tarqalishi odamlar o‘rtasidagi aloqa shakllarini o‘zgartirib, yangi ijtimoiy tizimlarni yaratdi. Ammo bu, o‘z navbatida, virtual muhitda yuzaga keladigan maxfiylik va axloqiy mas‘uliyat kabi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shoshana Zuboff “The Age of Surveillance Capitalism” (2019) asarida texnologiyalarning yangi shakllarini va ularning iqtisodiy va siyosiy nazoratni qanday kuchaytirayotganini tahlil qilgan.

Mishel Foukault texnologiya va jamiyatdagi nazoratning o'zgarishini “yangi maxfiylik” va “yangi nazorat” kabi tushunchalar orqali ifodalagan. Uning fikriga ko'ra, texnologiya ijtimoiy hayotni boshqarish uchun yangi metodlarni keltirib chiqaradi, bu esa siyosiy va ijtimoiy erkinlikni cheklaydi. Transhumanizm harakatining rivojlanishi texnologiyaning insoniyatning biologik chegaralarini o'zgartirish imkoniyatlarini ko'rsatadi. Nikk Bostromning “Superintelligence” (2014) asarida insonning sun'iy intellekt tomonidan kuchaytirilgan intellektual imkoniyatlar bilan qanday yangi axloqiy va ijtimoiy muammolar yuzaga kelishi haqida so'z yuritilgan.

XXI asrda ekologik inqiroz global miqyosda hayotning asosiy muammolaridan biriga aylangan. Ekologik halokatlar, iqlim o'zgarishi, resurslarning tugashi, va biologik xilma-xillikning kamayishi jamiyat uchun xavf tug'diradi. Aldo Leopold “Land Ethic” (1949) asarida tabiatni odamlar tomonidan foydalanishdan ko'ra, unga nisbatan axloqiy majburiyatni oshirish kerakligini ta'kidlagan. U ekologik adolatni ta'minlash uchun faqat atrof-muhitni asrab qolish emas, balki barcha jonli mavjudotlarga nisbatan mas'uliyatni oshirishni taklif qiladi. Hans Jonas “The Imperative of Responsibility” (1979) asarida texnologiyaning ekologik inqirozga olib kelishini tahlil qiladi va "mas'uliyat imperativi"ni ilgari suradi — bu texnologik rivojlanishning ijtimoiy va ekologik oqibatlarini oldindan o'ylab, javobgarlikni oshirishni taqozo etadi. XXI asrda ekologik masalalar faqat ilmiy va texnologik yondashuvlarni emas, balki falsafiy va axloqiy yondashuvlarni ham talab qiladi. Falsafa ekologik ongni shakllantirishda va yangi axloqiy normalarni yaratishda muhim rol o'ynaydi. Ekologik adolat va jamiyatning ekologik javobgarligi haqida yondashuvlar jamiyatda ijtimoiy, siyosiy va iqtisodiy islohotlarni amalga oshirish uchun zarurdir.

Jamiyatdagi ijtimoiy adolatni ta'minlash, siyosiy tenglikni yaratish, va odamlarning huquqlari va erkinliklarini himoya qilish, XXI asrda dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Yangi siyosiy yondashuvlar va ijtimoiy islohotlar jamiyatdagi muammolarni hal qilishga yordam beradi. John Rawlsning “A Theory of Justice” (1971) asarida ta'kidlanganidek, ijtimoiy adolat faqat iqtisodiy tenglikni ta'minlash bilan cheklanmaydi. U adolatning asosiy printsiplari – “yaxshi va yomon” ni ta'riflashda jamiyatning ijtimoiy hamkorligini mustahkamlash zarurligini ko'rsatadi.

XULOSA VA TAKLIFLAR

Falsafa XXI asr jamiyatining ko'p qatlamli, murakkab strukturasi tushunishda muhim vositadir. U oddiy tahlildan farqli ravishda, muammolarning ildiziga tushadi, ularning metafizik, epistemologik va aksiologik jihatlarini ko'rsatadi. Falsafa jamiyatning o'zgaruvchan, ammo bir-biriga bog'liq tizimlar majmuasi ekanini yoritadi.

- Falsafani ijtimoiy siyosatga integratsiya qilish – siyosiy qarorlar, texnologik loyihalar va ekologik siyosatlar falsafiy ekspertiza orqali baholanishi kerak.

- Axloqiy texnologik innovatsiyalar – har qanday yangi texnologiya axloqiy me'zonlarga asoslanib joriy qilinishi lozim.

- Madaniyatlararo falsafiy dialogni rivojlantirish – global muammolarga javob faqat G'arb falsafasidan emas, balki Sharqning ruhiy merosi, islomiy tafakkur va boshqa an'anaviy yondashuvlardan ham olinishi lozim.

- Ekofalsafiy ta'limni kengaytirish – ekologik ong va ekologik axloqni ta'lim tizimida fundamental fan sifatida kiritish.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI(REFERENCES)

1. Qodirov, O. (2010). Falsafaning asosiy muammolari. Tashkent: Fan va texnologiyalar nashriyoti, 230 b.
2. Islomov, M. (2012). Falsafa va zamon: XXI asrning ijtimoiy muammolari. Toshkent: Ijtimoiy fanlar nashriyoti, 150 b.
3. Rahmonov, A. (2015). Falsafiy yondashuvlar: Falsafaning jamiyatdagi roli. Toshkent: O'zbekiston Universiteti nashriyoti, 128 b.
4. Muminov, M. (2017). Falsafa va uning jamiyatdagi ahamiyati. Toshkent: Sharq nashriyoti, 170 b.
5. Suleymanov, Sh. (2014). Falsafaning XXI asrdagi rivojlanishi. Toshkent: Ma'rifat, 112 b.
6. Xudoyberganov, R. (2016). Falsafiy yondashuvlar va jamiyatdagi o'zgarishlar. Samarqand: Imom Buxoriy, 98 b.
7. Andijonov, B. (2011). Zamonaviy falsafaning o'zbek jamiyatiga ta'siri. Toshkent: Akademi nashr, 205 b.
8. Ibragimov, D. (2013). Falsafaning jamiyatni shakllantirishdagi roli. Buxoro: Buxoro davlat universiteti nashriyoti, 135 b.
9. Tursunov, D., Aliyeva, Z., & Yoqubov, F. (2019). Jamiyat, tafakkur va zamon. Namangan: "Davr press" nashriyoti. – 178 b.
10. Giddens, A., Beck, U., & Lash, S. (1994). Reflexive Modernization: Politics, Tradition and Aesthetics in the Modern Social Order. Cambridge: Polity Press. – 229 p.
11. Bauman, Z., Tester, K., & Smith, D. (2001). The Individualized Society. Cambridge: Polity Press. – 256 p.
12. Habermas, J., Thompson, J.B., & McCarthy, T. (1987). The Philosophical Discourse of Modernity. Boston: MIT Press. – 430 p.
13. Sloterdijk, P., & Hoban, W. (2013). You Must Change Your Life: On Anthropotechnics. Cambridge: Polity. – 450 p.
14. Chomsky, N. (2017). Requiem for the American Dream: The 10 Principles of Concentration of Wealth & Power. New York: Seven Stories Press. – 172 p.
15. Singer, P. (2011). Practical Ethics (3rd ed.). Cambridge: Cambridge University Press. – 396 p.